

## LITTERATUR

## EVELYN WAUGHS KRIGSTRIOLOGI

Av GUNNAR UNGER

Det ligger något lika oemotståndligt som oavsiktligt komiskt över våra dagars tal om "arga unga män". Man kan få det intrycket att arga unga män är en företeelse, som på något egendomligt sätt är speciell att inte säga unik för tiden efter andra världskriget, att det aldrig tidigare i mänsklighetens historia har funnits några arga unga män. Vad som gör terminologin alldeles särskilt löjeväckande är att den kommit att präglas just i England, där "arga unga män" blivit ett slags hedersbeteckning för John Osborne — "Se dig om i vrede" — och hans lika-sinnade och efterföljare. Den läsande allmänhetens minne måste vara mycket kort — däri inbegripet kritikernas. Ty vad är egentligen Osborne & Co. jämfört med Evelyn Waugh? Vad är deras vrede i jämförelse med hans? Pjoller. En så arg ung man som han var på 30-talet får man förgäves leta efter i våra dagars England.

När det gäller satir måste man i engelsk litteratur gå tillbaka till Swift för att finna samma förening av friskhet och furia som hos Waugh, samma dräpan-de ironi. De har även andra beröringspunkter. De är bägge konservativa, bägge katoliker, de kämpar bägge för sin tro och för sina traditioner. Men inte bara detta: de har också, på sätt och vis, samma litterära teknik. Om man läser exempelvis Swifts odödliga, fruktansvärda "A modest proposal..." eller varför inte "Gullivers resor" så finner man i dem samma skenbara frånvaro av anklagelser och indignation som hos Waugh. Man möter sam-

ma stramt tyglade, aldrig uttalade bitterhet, förakt och vämjelse, som sublimerad till en art av galghumor får utgöra den osynliga men hela tiden förnimbara resonansbotten för en alltigenom indirekt, men därför inte mindre förödande samhällskritik.

Det är en teknik, som Waugh med framgång tillämpar i flertalet av sina 30- och 40-talsböcker alltifrån debutboken "Decline and fall" men kanske med den allra mest skakande effekten i "A handful of dust" detta mästerverk av kvävd förbittring, av moralisk upprördhet transformerad i litterärt understatement. I viss mån en särställning intar "Brideshead revisited" — av många ansedd som Waughs främsta bok — en livsåskådningsroman, beslöjad av tillbakablickande vemod, en be-kännelseskraft, där Waughs katolska tro för första gången kommer till tydligt uttryck och som oförtjänt kommit i skuggan av Graham Greenes mer spektakulära alster. Den litterära position Waugh med dessa böcker uppnått som en av samtidens intressantaste och originellaste engelska författare — och vid sidan av T. S. Eliot den ende verkligt betydande konservativa dikta-ren i det anglosaxiska språkområdet — har han sedan dess lyckats bibehålla. Han har efter andra världskriget såvitt jag vet bara skrivit en bok, som inte är i paritet med föregångarna, den bok som på sin tid kom Herbert Tingsten att — ytterst orättvist — avfärda Waugh som en andra klassens underhållningsförfattare. Det är "The ordeal of Gilbert Pinfold". Bortsett från det

lysande inledningskapitlet, som ger en på en gång självvironisk och självmedveten bild av berättaren-författaren och hans plats i samtida engelsk litteratur, är det en bok som berör en obehagligt. Det är mindre en roman än en sjukjournal och man tycker att den alkoholskadade berättarens hallucinationer borde ha fått vara hans privat-sak — i synnerhet som det är hans alter ego Evelyn Waugh, som för pen-nan.

Huvuddelen av efterkrigstiden har Waugh emellertid ägnat åt ett magnum opus, en romanserie från och om andra världskriget. Den första delen hette "Men at arms" och Waugh tillkännagav att han tänkte sig att den skulle vara första ledet i en triologi. Efter den andra delen, "Officers and gentlemen", meddelade han dock att han hade tröttnat och tyckte att två böcker kunde räcka. Pinfold, och annat, kom emellan. Nu har han i alla fall samlat sig till en avslutande del, "Unconditional surrender" och det är man tacksam för. Den gör sviten till ett fullbordat konstverk. — Det har sitt kuriositetsintresse att jämföra krigstriologin med Waughs första bok "Decline and fall". Som man erinrar sig var huvudpersonen i denna bok, Paul Pennyfeather, ett slags modern Candide, en fin, hygglig, allvarlig, anständig ung man, som genom en serie av de mest absurda kalamiteter — delvis manipulerade av hans stora kärlek till en lika skön och charmfull som amoralisk dam — fullständigt oförskyllt råkar ut för den ena katastrofen efter den andra. Pennyfeather är, liksom flera andra av Waughs "hjältar", en föregångare till Guy Crouchback "hjälten" i krigstriologin. Crouchback är ungefär samma sorts människa som Pennyfeather och blir även han, fast på ett litet annat och mera medvetet plan, berövad alla sina illusioner.

"Men at arms", triologins inledande

del, är en i sin genre tämligen unik företeelse. Alltsedan Remarque och Renn utgav sina böcker från första världskriget har det varit god ton i fashionabla författarkretsar att skildra militärlivet som ett helvete av ångest, blod, svett och exkrement, en förtviv-lans dödsmarsch mellan fältbordellen och skyttevärnet. Det är en tendens, som bara tilltagit med åren och som kulminerat under andra världskriget; ett typiskt exempel är Norman Mailers groteska "The naked and the dead". Man har haft ett lika skarpt öga för la servitude som man vari blind för la grandeur militaire. Med sin obestriddiga lust att chockera gick Evelyn Waugh i "Men at arms" om inte precis till motsatt ytterlighet, så dock ett bra stycke på vägen. Han skildrar där de första stadierna av den unge engelsmannen Guy Crouchbacks "long love-affair with the army". Man får göra bekantskap med en romanfigur, som är till den grad otidsenlig att han trivs i uniformen och — utan att ha några dedicerade militära anlag eller höjelser — är intresserad av det militära hantverket och road och tilltalad av krigaryrkets konventioner och traditioner. Guy är kort sagt motsatsen till skoskavsantimilitarist. Han finner sig bättre till rätta i de ärorika hillebard-järernas gemenskap än i sin tidigare, rotlösa ungarlsexistens och sitt korta misslyckade äktenskap — med en ung dam, som inom parentes sagt har många likheter med Pennyfeathers fästmö — och erfar en både estetisk och moralisk tillfredsställelse av den pliktbundna, formstränga, lagom spartanska militära yrkesrutinen.

Därmed inte sagt att man i "Men at arms" möter något slags idealisering av vad som med en uttrycksfull svensk term brukar kallas "lumpen" — ingenting kan vara mera främmande för Waugh, med hans obarmhärtigt genomsådande psykologiska blick, hans

fräna humor och sarkastiska temperament. Det är bara det att man för en gångs skull får veta något om militärlivets positiva sidor och att de exkrementala visionerna inskränks till den ogement roliska episoden om Aphorpe och hans "dunderburk". Ja, man får t. o. m. lära känna en general som varken är sadist eller moron, utan helt enkelt en sjutusandjävlar till knekt, en gammal huggvärja, för vilken kriget alltjämt är bragd och äventyr, brigadgeneralen Ritchie-Hook, varsamt kallerad på den legendariske och fragmentariske general Carton de Wiart. Som omväxling och kontrast mot standardtypen av krigsböcker är verkligen Waughs "Men at arms" utomordentligt uppriskande i sin franka uppskattning av militärlivets fördelar och behag. Men Waugh vore inte den han är, den störste satirikern bland nu levande engelska prosaister, om han inte hade låtit boken om Guy Crouchbacks kärleksförhållande till armén sluta med ett misslyckat frieri. Efter långa månader i kaserner och utbildningsläger under "the phony war" får Guy äntligen ett efterlängt tillfälle att under sin idol Ritchie-Hooks befäl lukta krut vid ett äventyrligt strandhugg på afrikanska kusten. Men ehuru ur individuellt-taktisk synpunkt framgångsrikt blir raiden ur kollektivt-strategisk synpunkt misslyckad. Hjältedådet förvandlas till ett pinsamt fiasko och Ritchie-Hook och Guy skickas till krigsrätt i England.

Det blev den första besvikelsen i Guys kärlekshistoria med armén och om fortsatta och värre besvikelser handlar de följande romanerna. "Men at arms", som av den ledande engelska kritiken hälsades som ett mästerverk och sin upphovsmans bästa bok efter den redan klassiska "Brideshead revisited", fick här hemma ett tämligen snävt mottagande, och detsamma blev fallet med fortsättningen "Officers and

gentlemen". Man beklagade sig över att Waugh tappat humöret, att han verkar grinig, sur och oinspirerad och att sinne för komiska effekter svikit honom. I den mån man kan läsa innantill måste man finna dessa förebråelser oförklarliga. Redan upptakten till "Officers and gentlemen", där Guy återvänder till London och sin gamla klubb Bellamy's under ett bliznanfall, som förmår flygmarskalken Beech — han hade olyckligtvis råkat bli invald under slaget om Storbritannien då "the Air Force was for a moment almost respectable" — att ta betäckning under ett biljardbord hör i fråga om situationskomik till det yppersta Waugh åstadkommit. Och i fortsättningen visar sig Waugh på höjden av den tidigare nämnda satiriska teknik, som han första gången utbildade till fulländning i "A Handful of dust" och som är lika effektiv som skorningslös i sin skenbara objektivitet och oberördhet. Porträttet av den falske hjälten Trimmer-Mc Tavish, en i alla avseenden ömklig pultron, som av reklamskäl upphöjts till nationell idol, eller av tjänstedjävulen major Hound, som faller samman, när han kommer till fronten, är bland Waughs oförglömliga skapelser och visar bäst att han inte förblindats av någon militärromantik.

I "Officers and gentlemen" får man vara med om hur Guy Crouchback blir rehabiliterad och utbildas till commando-officer i ett förband, som under befäl av den likaledes rehabiliterade Ritchie-Hook, vilken hela tiden som ett slags magnifik Don Quijote skymtar i bakgrunden, skickas först till olika delar av Afrika och slutligen till Kreta. På Kreta, där "Hookforce" skall få sitt elddop i kampen mot tyskarna, inträffar handlingens peripeti. Waugh, som själv under kriget var en djärv och framgångsrik commando-officer, vet vad han talar om och fal-

ler, trots sin påtagliga sympati för militärlivet, inte för frestelsen att skönmåla verkligheten. Landstigningen på Kreta blir en katastrof. Under rättelsetjänsten har klickat; när Guy och hans förband kommer fram håller de engelska trupperna redan på att evakuera ön, men commando-styrkorna får order att stanna kvar, betäcka återtaget och ge sig till fånga. I scener av hallucinatorisk skärpa skildrar Waugh det kaos, som uppstår när de brittiska överlevande från slaget om Kreta, utmattade av blodförlust, sömnbrist, svält och ändlösa dagsmarscher skall söka utrymma ön, förföljda av det tyska flygets bomber och kulspjuttekärvar. Katastrofen blir inte bara militär, utan också moralisk. Den av Guys officerskolleger, som han själv beundrar mest, "kvintessensen av England, mannen Hitler inte tagit med i räkningen", den eleganta gentlemannaryttaren Ivor Claire, lämnar sin trupp i sticket för att sauvera sitt eget liv. Guy, vilken själv såsom genom ett under blir räddad, är den ende som sitter inne med beviset för Claires desertering och trogen den militära hederskodex, som han lärt sig sätta högre än något annat, beslutar han sig för att anmäla Claire. Men just som han står i begrepp att göra det, kommer underrettelsen om att den tysk-ryska pakten brutits och att England och Sovjetunionen blivit bundsförvanter. Då faller Guys hela världsbild i stycken, han tycker sig inte längre ha några normer att hålla sig till och han river sönder ordern, som utgör beviset mot Claire.

I denna episod, som egendomligt nog knappast uppmärksammats av den svenska kritiken, finner man otvivelaktigt nyckeln till hela boken, ja till hela triologin. Guy minns hur när han fick nyheten om den rysk-tyska pakten två år tidigare "ett årtionde av skam tycktes ända i ljus och förnuft, då Fienden stod tydlig för ens syn,

väldig och avskyvärd, blottad på all förklädnad, *den moderna tiden i vapen*". (Hur avslöjande är inte enbart denna formulering för katoliken och toryn Waughs världsåskådning!) "Nu upplöstes denna hägring och efter två års pilgrimsfärd till illusionernas Helliga Land var han tillbaka i den gamla tvetydiga världen, där tappra vänner visade sig vara förrädare och hans fädernesland i missgreppens tecken leddes till vanära." Med andra ord hittills hade alla politiska linjer varit rena, alla moraliska konturer klara och krigarens kall en ädel och ridderlig uppgift, ja i själva verket den enda värdiga. Men nu försänktes världen i kompromissens otydliga halvljus och ingen kunde längre fordra att officerare också skulle vara — gentlemän. Alla gentlemän är numera mycket gamla, det blir bokens ironiska sens moral. Crouchback återvänder till England och till sitt avhållna hillebardjäregerement, men hans kärlekssaga med armén har lett till en desillusion så djup att den varar för alltid.

I den avslutande delen, "Unconditional surrender", går Guys desillusion mot sin fullbordan, när han i inledningskapitlet ser "Stalingrads svärd", Englands gåva till den ryske tyrannen utställt i Westminster Abbey och beundrat av en ändlös, ringlande kö av bedragna människor. Men några ord i ett avskedsbrev från Guys döende far — en av de mycket gamla gentlemän, som ännu fanns kvar och som är en av de mest minnesvärda bifigurerna i Waughs brokiga porträttgalleri — ger Guy den tro, som bär honom genom alla besvikelser: "The Mystical Body doesn't strike attitudes and stand on its dignity. It accepts sufferings and injustice. It is ready to forgive at the first hint of compunction . . . Quantitative judgements don't apply. If only one soul was saved that is full compensation for any loss of face." Följ-

aktligen samtycker Guy, utskrattad av sina vänner, till att återförening sig med sin förlupna hustru — en andlig syster till Margot Metroland i "Decline and fall" — när hon väntar barn med den vedervärdige Trimmer och i brist på abort behöver en far till detta barn. Följaktligen accepterar han med fördragsamhet när han som liaison-officer i det titoistiska Jugoslavien misslyckas i sina försök att rädda en grupp judiska flyktingar och nödgas bevitna hur hans gamle idol Ritchie-Hook blir dödad under en fullständigt absurd militär skenfäktning. Följaktligen tar han det som en försynens prövning när hans hustru faller offer för en V-bomb och han ensam får ta hand om den son, som har Trimmer till far.

Av referatet att döma skulle man kunna tro att det rör sig om en katolsk uppbyggelseskraft och i grund och botten gör det nog också det. Men samtidigt är boken en satir, liksom de föregående, mildare, men därför inte

mindre mordisk och full av kostliga typer — episoden med onkel Peregrine som uppvaktar den trolösa Mrs Crouchback och gärna själv skulle gift sig med henne hör till Waughs bästa ingivelser. Och han förnekar sig inte, när han med en ironisk grimas helt oförmodat låter boken få en happy end som den värsta victorianska missroman, där var och en får sin och alla lösa trådändar fångas in och sammanflätas till ett helt. Det är som om han i sista stund räckte ut tungan åt sig själv — och åt läsaren. Man förstår att en rad av Englands ledande kritiker anser Waughs triologi vara den bästa skildringen från andra världskriget i engelsk skönlitteratur. Och man ser med förväntan fram mot varje ny bok av denne arge gamle man, vars utsökta stilkonst, förbittrat satiriska samhällsskildring och djupt reaktionära livssyn utgör en så tilltalande kombination.